

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2021 (Ekim/October)

Hız. Peygamber ve Kur'an'ın G6nderiliş Gayelerinden Biri Olarak Tezkiye
Tazkiye as One of the Purposes of Sending of the Prophet and the Qur'an

Sami KILINÇLI

Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakóltesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Cukurova University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Turkey
<https://orcid.org/0000-0002-8232-7474>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 09/08/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 19/10/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2021

Atıf / Citation: Kılınçlı, Sami. “Hz. Peygamber ve Kur'an'ın G6nderiliş Gayelerinden Biri Olarak Tezkiye”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 604-633.
<https://doi.org/10.31121/tader.980777>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright ©Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kur'an'ın hedefi, ana konuları ve insanın yaratılma amacı gibi konular meseleyi ele alan kişiye bağlı olarak farklı şekillerde izah edilmekle birlikte, el-Bakara 129. âyette peygamber gönderilmesinin hedefi âyetleri okuma, kitap ve hikmeti öğretme ve insanları tezkiye etmek olarak açıklandığı için aslında konu net olarak anlatılmış olmaktadır. Aynı mevzunun açıklandığı el-Bakara 151; Âl-i İmrân 164 ve el-Cuma 2. âyetlerde ise konu sıralaması bağlam ve muhatapların durumlarına bağlı olarak âyetleri okuma, insanları tezkiye etme, kitap ve hikmeti öğretme şeklinde tezkiye öncelikli olarak açıklanmıştır. Bu âyetlerden peygamber ve vahyin gönderilmesinin dolayısıyla insanın var oluş amacının öncelikli ve üst hedefinin insanların tüm yanlışlardan arınarak tezkiye olması/olgunlaşması olduğu anlaşılmaktadır.

Modern dönemde Kur'an ve Kur'an'ın ana konularına dair yazılan birçok kitapta tezkiye konusuna ve Hz. Peygamber rehberliğinde tezkiye olma süreci yaşayan sahabilerin hangi eksiklikleri yaşadıkları ve nasıl eleştirildikleri konularına yeteri kadar yer verilmediği görülmektedir. Bu eksiklik okuyucuların Kur'an, sahabe ve insanın yaratılma amacı gibi konularda eksik bakış açısına sahip olmalarına neden olmaktadır. Modern dönemde ortaya çıkan söz konusu eksikliklerden dolayı bu çalışmada zikredilen âyetler özelinde tezkiyenin Hz. Peygamber ve Kur'an'ın gönderiliş gayelerinden biri olduğu klasik ve modern dönem tefsirleri temelinde ele alınmaktadır. Müfessirlerin izahlarında tezkiyenin bireysel dindarlık anlamında eksik/parçacı bir olgunlaşma değil, İslam'ı bütün olarak yaşama anlamında tam ve kuşatıcı bir kemal erme olarak risalet ve vahyin semeresi olduğuna dikkat çekilmektedir. el-Bakara 151 ve Âl-i İmrân 164. âyetlerle ilgili rivayetler ve müfessirlerin izahlarından bazı sahabilerin Hz. Peygamber'e itaatte zaaf gösterdikleri, İslam düşmanlarının kiblenin tahvil edilmesine yönelik itiraz ve eleştirilerinden etkilendikleri ve dünya malı ve ganimet sevgisinde yanlışa düştükleri için eleştiri amaçlı olarak tezkiye öncelikli anlatımın tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden tezkiye olma sürecinde eksiklik yaşayan sahabilerin "İçinizden seçilip gönderilen peygamberin, onun uyguladığı talim ve tezkiye süreçlerinin kıymetini anlamıyorsunuz." şeklinde eleştirildikleri ve el-Cuma 2. âyette ticarî kaygılarla Cuma namazında mescidi terk eden sahabilerin dünyevileşen Yahudi âlimler gibi olmamaları konusunda uyarıldıkları görülmektedir. Sonuç olarak Kur'an, Hz. Peygamber, sahabe toplumunun oluşumu ve insanın varoluş amacı açısından merkezi bir yerde duran, tefsir kaynaklarında tüm yönleriyle izah edilen, insanların bir yönüyle her an içinde bulunduğu tezkiye olma/olamama konusuna Kur'an ve tefsire dair yapılan çalışmalarda daha fazla yer verilmesi gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Risalet, Bağlam, Tezkiye, Hikmet

Abstract

Although the subjects such as the purpose of the Qur'an, its main subjects and the purpose of the creation of humans are explained in different ways depending on the person who deals with the issue, the subject is actually explained in a clear way because the purpose of sending a prophet is explained as reading the verses, teaching the book and wisdom, and purifying people in the verse al-Baqara 129. In the verses of al-Baqara 151; Âl-i İmrân 164 and al-Jumu'ah 2 where the same subject is explained, the subject order is explained by giving priority to purification as reading the verses, purifying people, teaching the book and wisdom, depending on the context and the situation of the addressees. From these verses, it is understood that the primary and upper goal of the sending of the prophet and the revelation, and therefore the purpose of human existence, is the purification/maturation of humans by getting rid of all mistakes.

It is seen that in many books written on the Qur'an and the main subjects of the Qur'an in the modern period, the subject of purification and the deficiencies of the Companions who had the process of purification under the guidance of the Prophet and how they were criticized were not sufficiently dealt. This deficiency causes the readers to have a deficient perspective on issues such as the Qur'an, the Companions and the purpose of the creation of humans. Due the aforementioned deficiencies in the modern period, this study deals with the classical and modern period mufassirs in which the purification is one of the purposes of sending the Prophet and the Qur'an based on the verses mentioned. In the explanations of the mufassirs, attention is drawn to the fact that purification is not an incomplete/fragmentary maturation in terms of individual piety, but the fruit of prophecy and revelation as a full and encompassing maturation in the sense of living Islam as a whole. It is understood from the narrations about the verses of al-Baqara 151 and Âl-i İmrân 164 and the explanations of the mufassirs that because some of the Companions showed weakness in obedience to the Prophet, they were affected by the objections and criticisms of the enemies of Islam towards the conversion of the qibla, and they were wrong in their love of worldly goods and booty, the narrative with priority to purification was preferred. From this information, it is seen that the Companions who were deficient in the purification process were criticized as " You do not under-

stand the value of the prophet, who was chosen and sent from among you, and the education and purification processes he implements" and that the Companions who left the mosque during the Friday prayer due to commercial concerns were warned not to be like the secular Jewish scholars in verse al-Jumu'ah 2. As a result, it can be said that the subject of purification/unpurification, which stands in a central place in terms of the Qur'an, the Prophet, the formation of the community of the Companions and the purpose of human existence, which is explained in all aspects in the sources of tafsir, and which people are in every moment in a way, should be given more place in the studies on the Qur'an and tafsir.

Keywords: Interpretation, Prophecy, Context, Tazkiye, Wisdom

Giriş

İlahi kitapların/Kur'an'ın ve Peygamberlerin/Hz. Peygamber'in niçin gönderildiği konusunda farklı izahlar yapıldığı gibi Kur'an'ın ana konularının neler olduğu konusunda da farklı açıklamalar yapılmaktadır. Kur'an'ın ana konularıyla ilgili yazılanlar vahyin önceliklerini anlattığı gibi doğal olarak Hz. Peygamber'in öncelikli görevlerini de anlatmış olmaktadır. Ana konu ve önceliklerin belirlenmesinde iki usulden söz edilebilir: Birincisi, nüzul sırasına göre sûre içerikleri inceleyerek ilk sûrelerde en çok ele alınan ve Kur'an'ın genelinde tekrarlanan konular temelinde ana konuların belirlenmesi; ikincisi ise yazarın kendisi ve yaşadığı çağın öncelikli ihtiyaç ve sorunları doğrultusunda konular belirlemesidir. İki usule göre de yazılan eserlerde yazarın bakış açısından kaynaklanan bazı farklılıkların olması doğal bir durum olarak kabul edilmelidir. Ancak hangi usule bağlı kalınırsa kalınsın doğru tespitlerin yapılabilmesi için Allah Teâlâ'nın peygamber göndermesinin amaçlarının beyan ettiği âyetlerin öncelikli olarak her dâim göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Klasik dönemlerde bu konular mezheplerin öncelikleri, ilmi ekollerin öne çıkan konuları ve toplumların ihtiyaçları bağlamında ele alınmıştır. Ana konulardaki yaklaşım farklılıkları itikadi mezheplerin ana konuları; din ve hayatı fıkıh, kelim ve tasavvuf ağırlıklı biçimindeki parçacı okumalarda kendini göstermektedir. İslam tarihinde ilimlerin ayrışması bir yönüyle ihtiyaç ve gereklilik olsa da bütünün parçalanması anlamına geldiği için bu durumun istenmeden de olsa dini anlama ve yaşamada parçacı yaklaşımlara sebebiyet verdiği söylenebilir. İslam'ı ve Kur'an'ı anlamada parçacı yaklaşımlar özellikle modern dönemde daha görünür hale gelmiştir. Farklı âlim ve düşünce ehline göre Kur'an bilim, toplumsal değişim ve hukuk ağırlıklı bir kitab olarak algılanmıştır. Bu yaklaşımların her birinin ortaya çıkışında kendine göre haklı gerekçeleri bulunmakla birlikte sonuç olarak bütün gözden kaçırıldığı için birey ve toplumların dindarlık şekil ve boyutlarını da etkilemektedir.

Günümüzde Kur'an ve Kur'an'ın ana konularıyla ilgili yazılan kitaplarda da farklı konuların öne çıktığı görülmektedir. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları* isimli eserinde Kur'an'da inanç

esasları, ibadetler ve Kur'an'da toplumsal yapı başlıklarını ele almaktadır.¹ Fazlurrahman *Ana Konularıyla Kur'an* isimli kitabında Allah, insan, toplumda insan, tabiat, peygamberlik ve vahiy, ahiret, İslam toplumunun doğuşu, Müslüman toplumun Mekke'deki dini durumu ve Ehl-i kitap ve “dinlerin” farklılığı konularını açıklamaktadır.² *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır*³ isimli eserinde M. Halil Çiçek, Kur'an'ın kimliği ve tarihçesi, Kur'an'ın tanımı ve içeriği, Kur'an'ın özellikleri, bir hukuk kaynağı olarak Kur'an, Kur'an i'cazı, ilim dünyası ve Kur'an, Kur'an'ın evrenselliği ve Kur'an fazileti başlıklarına yer vermektedir.

Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Programı için Mehmet Aydın ve Ömer Dumlu tarafından ders kitabı olarak hazırlanan *Ana Konularıyla Kur'an*⁴ isimli ders kitabında Kur'an-ı Kerim, Kur'an'ın içeriği, Allah, âlem, insan, toplum, aile, iman-salih amel ilişkisi, maruf ve münker, kötülük (İblis-Şeytan), Kur'an'da ahiret, vahiy ve peygamberlik, dinler, öteki dinler ve barış ve Kur'an'da kıssa (geçmiş milletlerin hikâyeleri) üniteleri yer almaktadır. Murat Sülün tarafından *Kur'an Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi* isimle hazırlanan eserde Kur'an-ı Kerim'in kaynağı ve şekli yapısı, Kur'an nasıl okunur, Kur'an'da neler var bölümleri ele alınmaktadır. Son bölümde Cenab-ı Hakk'a yakınlık başlığına kısaca yer vermektedir.⁵

Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama (Sorunlar-Yöntemler) isimli kitabında⁶ Celâl Kırcı bir bilgi objesi olarak Kur'an, Kur'an'ı anlama ve sorunları bölümlerinde birçok konuyu ele almaktadır. Burada zikrettiğimiz kitapların hepsi Kur'an'ın ana konularını ve Kur'an'ı anlamaya dair esasları ele almaktadır. Burada zikrettiğimiz eserlerin konu başlıklarında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar olduğu; ancak hiçbirinde nüzul sürecinin tüm dönemlerinde ele alınan tezkiye, ihlas, zikir, kalb ve kalbin halleri gibi konuların ele alınmadığı görülmektedir. Bu konuların ele alınmamasında yazarların kendi önceliklerine, muhatap kitleye vermeye çalıştığı mesaja ve metodolojik olarak en mühim gördüğü konulara yoğunlaşmasının belirleyici olduğu görülmektedir.

Tezkiye konusu ile ilgili Enver Bayram'ın “Kur'an'a Göre Tezkiyenin İmkânı”⁷; Ali Binol'un “Kur'an'da Geçen Tezekkî Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”⁸; Saffet Haliloviç'in “İs-

¹ M. Sait Şimşek, *Kur'an'ın Ana Konuları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2001).

² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgöç, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012).

³ M. Halil Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır?*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012).

⁴ Mehmet Aydın-Ömer Dumlu, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Matbaası, 2006).

⁵ Murat Sülün, *Kur'an Kılavuzu Mutlak Gerçeğin Sesi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 239.

⁶ Celâl Kırcı, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an'ı Anlama (Sorunlar-Yöntemler)*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2010).

⁷ Enver Bayram, Kur'an'a Göre Tezkiyenin İmkânı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal Of International Social Research*, 10/54, (2017), 978-986.

lam'da 'Nefs' Tezkiyesinin 6nemi"⁹ ve Ramazan Altıntaş'ın "İmâm-ı Mâtürîdî'nin Tezkiye Kavramı ve Mahiyetine Y6nelik Yaklaşımı"¹⁰ gibi 6alışmalar bulunmaktadır. S6z konusu 6alışmalarda tezkiye konusu genel 6er7evede ele alınmakta; insanların tezkiye olmasının vahyin ve risaletin g6nderiliş hedeflerinden biri olduğu yeterince ele alınmamakta ve vurgulanmamaktadır.

Kur'an'ın temel amacı insanın nefsin, hevânın, Şeytanın, d6nyevileşmenin, k6t6 ahlak ve davranışların, yanlış inan7 ve d6ř6ncelerin etkisinden kurtarılarak olgunlaşıp, 6rnek birey olmasıdır. Bu hedefe olgun Şahsiyetler olarak peygamberlerin 6rnekliliğinde ulaşılması hedeflenmektedir. Modern d6nemde bazı tefsirlerin bilimsel ve akılcı y6nlerinin 6n planda olması; Kur'an ve ana konularıyla ilgili yazılan bazı eserlerin tezkiye ve ilgili konulara yeteri kadar yer vermemeleri ve ortaya 7ıkan bazı tartışmalar M6sl6manların Kur'an, peygamber, insan ve insanın tezkiye olup olgunlaşmasına dair algılarını olumsuz etkilemektedir. Yaşanan bu durum dolaylı olarak M6sl6man birey ve toplumların dindarlık algı ve tecr6belerinde de sorunlara yol a7maktadır. Zikredilen sebeplerden dolayı 6alışmamızda tezkiye konusu, ilgili âyetler, muhatapları, tezkiyenin peygamberlerin ve ilahi kitapların g6nderiliş amacındaki yeri temelinde ele alınarak 6nemine dikkat 7ekilecektir. Konu, klasik ve modern d6nemde yazılan tefsirler 6er7evesinde ele alınacaktır. Bu 6alışmada elde edilen bilgiler doğrultusunda sahabilerin tezkiye konusunda yaşadıkları eksiklikler, âyetlerle uyarılmaları, tezkiyenin sonu7ları ve bilgiyi kolay 6ğrenen insanın davranışlarını değiştirerek tezkiye olup olgunlaşmada sorunlar yaşadığı gibi hususlar ele alınacaktır.

---

⁸ Ali Binol, Kur'an'da Ge7en Tezekki Kavramı 6zerine Bir Değerlendirme, *Boz6k 6niversitesi İlahiyat Fak6ltesi Dergi-*
si, 11/11 (2017), 185-206.

⁹ Saffet Halilovi7, "İslam'da 'Nefs' Tezkiyesinin 6nemi", *II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Velî Sempozyumu Bildiriler*
Kitabı 2, (Ankara: Kalem Neşriyat, 2017), 501-516.

¹⁰ Ramazan Altıntaş, "İmâm-ı Mâtürîdî'nin Tezkiye Kavramı ve Mahiyetine Y6nelik Yaklaşımı", *Bubara'dan Konya'ya*
İrfan Mirası ve XIII. Y.y. Medeniyet Merkezj Konya, (Konya: Konya B6y6kşehir Belediyesi K6lt6r Yayınları, Aralık
2018), 58-64.

1. Tezkiye Kavramı

Tezkiye kelimesi Allah'ın bereketiyle bir şeyin artması anlamına gelen “زكَا/ zekâ” fiilinden türemiştir. Bu kelime hem dini hem de dünyevi hususların çoğalma, büyüme ve bereketi için kullanılmaktadır. Aynı kökten türeyen “أزكى/ezkâ” helal anlamına gelmektedir. Mali, bir ibadet olan zekâta bu ismin verilmesi bununla bereketin ve nefis tezkiyesinin, diğer ifadeyle nefsin hayır ve bereketle gelişip güçlenmesinin umulmasından kaynaklanmaktadır. Nefsin tezkiye ve taharetiyle insan dünyada ahlak-ı mahmûdeye, ahirette sevab ve mükâfata nail olur. Kulun tezkiyesi konusunda asıl fail Allah olmakla birlikte, tezkiye eylemi buna vesile olan Hz. Peygamber'e, bu fiili işleyen kula ve bu işte vesile olan ibadete nispetle de kullanılmaktadır.¹¹ Râzî'nin (ö. 606/1210) tespitiyle Hz. Peygamber'in gönderiliş gayesi insanların kemale ulaşmalarınıdır.¹² Bikâî'nin (ö. 885/1480) izahıyla temiz gıdalar nasıl bedeni büyütüp güçlendiriyorsa, nefisler de kitabın ahkâmının öğrenilmesi ve âyetlerin okunmasıyla büyüyüp güçlenmektedir.¹³ Ayrıca Allah'a yönelmek, güzelliklerle süslenmek (tehallî) ve kötülüklerden arınmak (tahallî) olan tezkiye risaletin semeresidir.¹⁴ İbn Âşûr'a (1879-1973) göre nefislerin yaratılmasındaki temel amaç, dalaletten düşmekten ve başkalarını da düşürmekten kaynaklanan nefse bulaşan kirlerden arınarak kemale ulaşmalarınıdır. Nefislerin tezkiye ile tezhibi ve güçlendirilmeleri bir tür artış olduğu gibi ıslah ve kemal yolundaki irşad da nefislerdeki hayrın çoğalmasını sağlamaktadır. Bütün bu faaliyetlerin sonucu olarak ulaşılan tezkiye, Müslümanlara kitap göndermenin menfaati/meyvesidir.¹⁵ Râzî, Bikâî ve İbn Âşûr'un izahlarından tezkiyenin nefsin olumsuzluklardan arındırılarak ahlaki olgunluğa ulaşmak olduğu, zekâ fiili artma anlamına geldiği için nefsin tezkiye eden kişinin kalbindeki kötülükleri temizleyerek takvayı ve temizliği arttırdığı dolayısıyla kalb âleminde bir artmanın olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde tezkiye ile sonuçlanmayan çabaların ve hayatın kitab ve risaletin gerçek semeresiyle sonuçlanmadığı anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in rehber ve örneğiğinde insanın nefsin, şeytanın ve ahlak-ı mezmûmenin etkisinden arınıp “en güzel ameli”¹⁶ işleyerek “ihсан” makamına ulaşması için inzal edilmiştir. Kemâl sahibi olarak insanlığa “üsve-i hasene”¹⁷ gösterilen Hz. Peygamber de as-

¹¹ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an* (Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1426), 219; Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb Fîruzabâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l azîz*, thk. Muhammed Ali Neccâr (Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 3/132-135.

¹² Fahrüddin İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401), 4/74.

¹³ Ebü'l-Hasen Burhânüddin İbrâhîm b. Ömer Bikâî, *Naẓmu'd-düer fî tenâsubi'l-âyâti ve's-süer* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 2/243-244.

¹⁴ Bikâî, *Naẓmu'd-düer*, 20/62.

¹⁵ Muhammed b. Tâhir İbn Âşûr, *Tefsiru't-tabrîr ve't-temvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn lî'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984), 2/49-50.

¹⁶ el-Mülk, 67/2.

¹⁷ el-Ahzâb, 33/21

habını bu çerçevede eğitmiştir. Sahabeden bu kemâle ulaşanlar âyetlerde sâbikûn/mukarrabûn ve ashab-ı yemin olarak 6vlmekte ve cennette nâil olacakları nimetler anlatılmaktadır.¹⁸

Kur'an'da tezkiye ile ilgili çok sayıda âyet bulunmakla birlikte¹⁹ bunlardan el-Bakara 129²⁰ ve 151²¹; Âl-i İmrân 164²² ve el-Cuma 2. âyetlerde Hz. Peygamber'in g6nderilmesinin bir amacının da insanları tezkiye etmek olduğu vurgulanmaktadır. Zikredilen âyetler muhatapları, bağlamları ve muhtevalarına g6re başlıklandırılarak ele alınacaktır.

2. Hz. İbrahim ve İsmail'in Dualarında İnsanların Tezkiye Edilmesi

Hz. İbrahim ve İsmail'in Mekke'ye yerleşen evlatlarının soyundan gelenlerin hak yolda kalmaları için “Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber g6nder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti 6ğretsin ve onları her k6tlkten arındırsın. şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” şeklinde dua ettikleri anlatılmaktadır.

Mukâtil b. Süleymân'a (6.150/767) g6re bu âyetteki tezkiye etmek şirk ve küfürden temizlemek²³ demektir. En büyük zulüm olarak tanımlanan řirkin²⁴ ve kfrn bütün k6tlklerin kaynağı olduğunu düşündüğümüzde bu izahın konunun 6zn açıkladığı anlaşılmaktadır. şirk ve küfürden temizlenmek bütünüyle arınmanın ilk ve en büyük adımı dolayısıyla tezkiye sürecinin başlangıcını ifade etmektedir.

Taberî'nin (6. 310/923) naklettiği rivayetlere g6re bu duanın kabul edilmiş hali Hz. Peygamberdir. Hz. Peygamber'in âyetleri okuması, vahyedilenleri okuyup anlatması; kitap ve hikmeti 6ğretmesi ise Kur'an ve sünneti talim etmesidir. Hakla batılı ayırmak anlamındaki “حکم” fiilinden türeyen hikmet “dini ve fihkı bilmek; ancak Hz. Peygamber vasıtasıyla bilinen din, Allah'ın kalbe koyduğu ve kalbi nurlandıran şey” olarak farklı şekillerde açıklanmıştır. Tâberî'ye g6re hikmet, Hz. Peygamber vasıtasıyla 6đrenilen Allah'ın hükümlerini bilme ilmi anlamına gelmektedir. Âyette anlatılan tezkiye ise insanı Allah'a şirk koşmaktan ve putlara tapmaktan temizleyen, Allah'a itaati

---

¹⁸ el-Vâkıa 56/10-40.

¹⁹ Muhammed Fuâd Abdlbâkı, *el-Mu'cem'l-mfbres li-elġâzi'l Kur'âni'l-Kerîm* (Nemre: Mektebetu Nuveyd İslam, 1385), "z-k-y" 439.

²⁰ “Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber g6nder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti 6ğretsin ve onları her k6tlkten arındırsın. şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”

²¹ “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her k6tlkten arındıran, size kitap ve hikmeti 6ğreten, ayrıca bilmediklerinizi de 6ğreten bir peygamber g6nderdik.”

²² “Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitab ve hikmeti 6ğreten bir peygamber g6ndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha 6nce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”

²³ Ebu'l-Hasen b. Süleyman Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferid (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424), 1/78.

²⁴ Lokman 31/13.

arttırıp çoğaltan, ihlâsa ulaştırın ve halis hale getiren eylemdir.²⁵ Taberî'nin izahından tezkiyenin insanı ihlâsa ulaştırıp saflaştırın eylem olduğu anlaşılmaktadır. Hikmet konusunda Taberî'nin naklettiği görüşleri aktaran İbn Atiyye'ye (ö. 383/993) göre kitabın talimi vahyi ve Kur'an'ı anlamının yollarını öğretmek; tezkiye ise insanları günahlardan temizleyip iyiliklerini arttırmaktır.²⁶ Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre âyetlerin okunması, Allah'ın vahdaniyetine ve peygamberlerin sıdkına dair vahyedilenleri tebliği; kitabın öğretimi, Kur'an'ın öğretimi; hikmetin talimi, şeriatın ve ahkâmının beyanı; tezkiye etmesi ise insanları şirkten ve diğer kötülüklerden temizlemesidir.²⁷ İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), Taberî'nin nakillerinden farklı olarak cehaletten alıkoyduğu için hikmete hikmet denildiğini ve Hz. Peygamber'in tezkiye etmesinin insanları en saf ve temiz/ezkiyâ yapacak hususlara çağırması olduğunu kaydetmektedir.²⁸ Görüşlerini naklettiğimiz müfessirlerin izahlarında hikmet konusunun izahında bazı ihtilafların bulunduğu ancak tezkiyenin anlamında şirkte ve günahlardan arınmak, ihlâslı ve faziletli olmak şeklinde ittifakın bulunduğu görülmektedir.

Râzî'nin izahına göre kendi içlerinden rasulün gönderilmesi ve tebliği ile Arapların en kâmil hale gelmeleri hedeflenmektedir. Hz. Peygamber'in âyetleri okuması; Allah'ın varlığı ve sıfatlarına dair bilgileri okuyup insanları imana davet etmesidir. Âyetlerin okunması ve kitabın anlam ve hakikatlerinin öğretilmesinden sonra kitabın hakikat ve sırlarının yani hikmetin talimi gelir. Söz ve fiildeki isabete hikmet denildiği için ancak bu iki özelliği cem edene hakîm denilmektedir. Kişiyi cehalet ve hatadan uzak tutan hikmet aynı zamanda her şeyi olması gereken yere koymak demektir. Allah Teâlâ kitabın taliminden sonra ayrıca hikmetin öğretilmesini zikrettiği için hikmetin kitaptan ayrı bir şey olması gerekir. Bundan dolayı en doğru görüş İ. Şâfi'nin (ö. 204/820) de dediği gibi hikmetten kastın sünnet olmasıdır. Râzî'nin nakline göre Kaffâl (ö. 417/1026) bazı filozofların hikmeti beşerin takati nisbetinde (tam olarak kemale ermek anlamında) teellüh²⁹ çabası olarak yorumladıklarını söylemektedir.

²⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ceñir Taberî, *Câmin'l-beyan 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/607-608.

²⁶ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye el-Endelûsî İbn Atiyye, *el-Muharru'l-vecîz fî tefsîri kitâbillabi'l-azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 1/212.

²⁷ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyye, 2008), 1/215.

²⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mecdi (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1431), 1/113; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Abdurrahman Umeyra (San'a: y.y., t.s.), 5/299.

²⁹ Teellüh çile çekme ve ahlâkî arınmada en yüksek düzeye ulaşmayı ifade eder. Düşünmeye ve araştırmaya muhtaç olmadan keşf yoluyla hakikatin bilgisine ulaşma düzeyine yükselmiş olana "müteellih" denir. Bk. Mahmut Kaya, "İşrâkiyye, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/435.

Râzî'nin izahına göre insanın kemâli ancak iki şeyle olabilir. Birincisi Hakk'ı iyi bilmesi, ikincisi ise kendisiyle amel edeceği hayrı öğrenmesidir. Bunlarda herhangi bir eksiklik olursa insan rezilet ve noksanlıklardan uzak kalamaz ve kötülüklerden temizlenemez. Âyette Peygamber'in insanları tezkiye ettiği belirtildiği için fail peygamber olmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in mükelleflerin iç/kalb dünyalarına tasarruf yetkisi yoktur. Eğer böyle bir yetkisi olur ve kullanırsa bu durumda tezkiye cebren gerçekleşmiş olur ki bu da insanın imtihan edilmesine uymaz. Bu durumda tezkiye iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, Hz. Peygamber'in âyetleri okuma, kitap ve hikmeti öğretme dışında insanlara daima iyiliği hatırlatması, onları ıslah edecek söz ve amellere teşvik etmesi; ikincisi ise kıyamet günü onların tezkiye olduklarına şahitlik yapmasıdır. Peygamberin gönderiliş gayesi insanların kemale ulaşmaları olduğu için birinci görüş daha doğrudur. Seleften de buna benzer ve farklı görüşler nakledilmiştir.³⁰

Râzî'nin ancak ilim ve ameli birleştirenlere hakîm deneceğini ve Peygamberin gönderiliş gayesinin insanların kemale ulaşmaları olduğunu vurgulaması âyetin anlaşılması, din ve peygamber gönderilmesinin amacını belirtmesi açısından önemlidir. Kaffâl'dan nakledilen görüş filozofların da kendilerine göre bir tezkiye/arınma ve kemâle ulaşma arayışında olduklarını ve bu şekilde teellüh olunabileceğine inandıklarını göstermektedir. Bu bilgi aslında insanı ele alan her disiplinin insanın ancak arınma/tezkiye ile olgunlaşıp kemale ereceğini kabul ettiğini göstermektedir. Ancak tezkiye olmuş bir peygamber/örnek olmadan insanın kemale ulaşmasının mümkün olmadığı, bundan dolayı da ilahi vahye/hidayete ve peygamberlerin rehberliğine ihtiyaç duyulduğu da bir hakikattir. Filozofların teellüh iddiaları her açıdan kâmil şahsiyetler yetiştiremedikleri için iddia olmaktan öteye geçememiştir.

Hz. Peygamber'in insanları şirkin kirlerinden temizlediğini kaydeden Kurtubî (ö. 671/1273), hikmetin dini bilmek, te'vilde fıkıh/derinlik sahibi olmak; Allah'tan bir seciye ve nur olan fehm gibi birbirine yakın şekilde açıklandığını nakletmektedir.³¹ Bikâî'ye göre bu duanın anlamı "Allah'ım! Benim ve İsmail'in soyundan onlara çok merhametli davranacak, onların da kendisine tam olarak ittiba edip destek olacakları, âyetlerini sürekli okuyacak bir peygamber gönder. Bu peygamber diğer bütün ilahi kitapları da kapsayan cevâmiu'l-keîm olan Kur'an'ı kitabı talim etsin; insanları helakten ve her türlü dalaletten kurtarıp Allah'ın yolunda tutan hikmeti öğretsin." demektir. İnsanların tezkiye edilmesi hikmetin incelikleriyle insanların kalplerinin temizlenmesi,

---

³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/73-74.

³¹ Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li abkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Hasen et-Türkî (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1427), 2/403. Ayrıca bk. Ebû Hafs Ömer b. Ali İbn 'Âdil, *el-Lubâb fî 'ulûmu'l-keîb*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 3/74-75; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/276.

safâ haline terakki etmeleri, tekrar batıla dönmeyecek ve eski ümmetlerde olduğu gibi kendi kitaplarını tahrif etmeyecekleri bir şekilde olgunlaşmasıdır.

Bu âyette kitab ve hikmetin talimi tezkiyeden önce zikredilmektedir. el-Cuma 2. ve Âl-i İmrân 164. âyetlerde ise tezkiye konusu kitab ve hikmetin taliminden önce zikredilmiştir. Bikâî'ye göre âyetler arasındaki tertib farkı şu şekilde izah edilebilir: Cum'a sûresi 2. âyette ümmilere peygamber gönderildiği anlatılırken onların şirkten arınmaları öncelikli konu olduğu için tezkiye, kitab ve hikmetin taliminden önce zikredilmiştir. Âl-i İmrân 164. âyette ise mü'minlere peygamber gönderilmesinden bahsedilirken Uhud savaşında yenilginin sebebi günahların anası olan dünya malına/ganimete yönelmenin yanlışlığını ve bundan arınmanın/tezkiyenin önemini anlatmak için tezkiye öne alınmıştır.

Hz. İbrahim ve İsmail'in dualarındaki peygamber, Arapları hidayet kaynağı olup şüphe ve eğrilik barındırmayan kitapla tathir eden Hz. Muhammed'dir. Dolayısıyla Araplara ataları Hz. İbrahim'in duası ve en şerefli zürriyeti olan Hz. Peygamber'e düşmanlık yaptıkları için bu âyetle çok büyük eleştiri yapılarak hiçbir şekilde zafere ulaşamayacaklarını da anlatmaktadır.³² Bikâî'nin yorumlarında âyetlerin okunması, kitab ve hikmetin talimi ve tezkiye konularında izahları çok önemli olmakla birlikte konumuzla ilgili âyetlerin lafızlardaki takdim ve tehirle ilgili izahları da önem arz etmektedir. Bu izahlar Kur'an'ı anlamda bağlamın önemini gösterdiği kadar Kur'an'ın icazını da göstermektedir. Tezkiyenin tekrar batıla dönmeyecek ve eski ümmetlerin yanlışlarına düşmeyecek seviyedeki bir olgunluk olduğunu belirtmesi ise hem diğer müfessirlerin dikkat çekmediği hususlar olması hem de tezkiye kavramının anlam alanının genişliğini göstermesi açısından önemlidir. Bikâî'nin günahların anası olarak izah ettiği dünya malı sevgisinin, tezkiye olma konusunda insanların önündeki en büyük engellerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bursevî'ye (ö. 1137/1725) göre tezkiye etmek güç ve kabiliyetleri oranında insanları şirk kirinden, ister vaciplerin/emirlerin terki ister yasakların yapılması şeklinde olsun tüm isyanların çeşitlerinden temizlemektir.³³ M. Abduh'un (ö. 1849-1905) izahına göre okunan âyetler Allah'ın vahdaniyetine, tenzihine, şanının yüceliğine ve rasulün sıdkına delalet eden bilgilerdir. Bu âyetlerin akli ve kevnî âyetler olması da mümkündür. Kitabın talimi konusunda farklı şeyler söylenmiş olsa da bununla okuma yazma bilmeyen ümmilere yazmanın öğretilerek onların da kitabi kültüre geçmelerinin gerekliliğine işaret edilmektedir. Hikmet her şeyin sır ve faydalarını bilmektir. Hikmetin

---

³² Bikâî, *Naẓmu'd-düer*, 2/161-162.

³³ İsmail Hakkı el-Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts), 1/237.

talimi ile dini ahkâm ve şeriatın sır ve maksatlarına ulaşmak kast edilmektedir. Bundan dolayı hikmetin sadece sünnet olarak izah edilmesi isabetli değildir.

Hız. İbrahim ve İsmail bir toplumun ıslah ve mutluluğu için sadece kitab ve hikmetin öğretilmesinin yeterli olmadığını; en güzel örneğin rehberliğinde, en uygun yöntemle faziletlerin telkini ve salih amellere yönlendirmenin gerekli olduğunu bildikleri için dualarına “onları tezkiye edecek” kısmını da eklediler. Bu şekilde toplumu her türlü ahlâk-ı mezmûmeden arındıracak, yanlış ve kötü âdet ve alışkanlıklardan kurtararak salih amelleri yerleştirecek bir peygamberin gönderilmesini istediler. Âyetin sonunda Yüce Allah'ın azîz ve hakîm olduğunun vurgulanmasının sebebi şu şekilde izah edilebilir: Bir kişi çıkıp da “Araplar kaba, sert, yanlış örf adetlerine sıkı sıkıya bağlıdır- lar, talim ve tezkiye ile medenileşmeyi diğer ifadeyle değişimi kabul etmezler. Bundan dolayı bu dua gerçekleşmesi mümkün olmayan bir taleptir.” derse bu duanın kendisine yapıldığı Allah Teâlâ'nın mağlup olmayan ve her işi hikmete mebni olan olduğu, dolayısıyla bu duanın gerçekleşmesine kimsenin engel olamayacağı izah edilerek cevap verilir.³⁴

Abduh'un yorumunda Hız. İbrahim ve İsmail'in sadece bilgi öğretiminin yeterli olmayıp bunların tamamlayıcısı hatta zaruri sonuç ve hedefi olarak kâmil rehber önderliğinde tezkiyenin gerekli olduğunu bildikleri için dualarının sonuna tezkiyeyi ekledikleri görülmektedir. Diğer müfessirlerin de vurguladığı gibi dinin ve peygamberin gönderilme amacı insanın kemale ermesidir. Olgunluğun sadece bilgilene ile elde edilmesi mümkün değildir. İlim ve tefekkür faaliyetleri olgunlaşmanın yol, yöntem, aşamalarını ve örnek insanın tanınması için zaruri ilk basamaklardır. İlimsiz ve örneksiz kemal arayışları çok farklı sorunlara yol açtığı âyette önce ilim, sonra ilimde derinleşme olarak hikmet ve bunların sonuç ve hedefi olarak tezkiye zikredilmiştir.

Abduh'un hikmeti sadece sünnet olarak anlamanın âyetin mana ve mesajını daralttığını söylemesi de dikkat çekmektedir. Onun yorumunda âyetlerin akli ve kevnî âyetler ve kitabın öğretilmesinin medenileşmek için kitabetin öğretilmesi olarak izahı modern dönemin müfessir üzerindeki etkisini göstermektedir. Âyeti bir bütün olarak düşündüğümüzde hedefin toplumun ıslah ve kemale ulaştırılması olduğu anlaşılmalıdır. Ancak âyette anlatılan kemale ulaşma ile modern dönemdeki medenileşmenin farklı şeyler olduğu da izahtan vareste bir durumdur. Müfessirlerin âyetin sonundaki Allah'ın azîz ve hakîm olmasıyla ilgili yaptıkları izahlardan âyet sonlarının âyetin bütünü ve bağlamı doğrultusunda anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Fakat maalesef özellikle meallerin birçoğunda bu hususa dikkat edilmediği için âyet sonlarında zikredilen Allah'ın sıfatları yeteri kadar doğru anlaşılmamaktadır.

---

³⁴ Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-menâr* (Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1947), 1/472-473.

Hz. İbrahim ve İsmail'in zürriyetlerinin risaletle şeref bulması ve hidayetlerinin tamam olmasını çok istediği için dua ettiğini belirten İbn Âşûr'un (1879-1973) tespitiyle Hz. Peygamber'in risaletinin sadece Araplara has değil, umumi olduğunun anlaşılması için âyette "lehum" değil "fihim" buyrulmuştur. Âyetlerin okunması uyarı ve hatırlatma amaçlıdır ve şeriat/kanun içeren bir kitabın geleceğini ima etmektedir.

Hikmet Allah'ı bilmektir. Kitabın anlamı ve maksatlarının tafsili olan şeriatın incelikleridir. Hikmetin sünnet olarak izahı hikmetin kitaba atfedilmesinden, bunun da kitaptan farklı bir şeye delalet ettiği kabulünden kaynaklanmaktadır. Tezkiye en büyük yanlış olan şirkten ve diğer noksanlıklardan temizlenmektir. Bununla şirkte ısrar edip Kur'an'a tabi olmayan müşriklere eleştiri yapılmaktadır. Âyetin tertibi bilgi ve amelin normal seyrine göre düzenlenmiştir. İlk önce Kur'an okuyarak risaletin tebliği, sonra anlamlarının öğretimi ve en sonra Kur'an'ın irşadı doğrultusunda amel ederek nefsin tezkiyesinin gerçekleştirilmesi gelmektedir. Âyetin sonundaki "Sen izzet ve hikmet sahibisin" demek "Duama icabet etmene kimse engel olamaz, hiçbir şey senin ilmin ve hikmetin dışında kalmaz" demektir.³⁵ İbn Âşûr'un âyetin tertibine dair açıklamaları konuyla ilgili diğer âyetlerde tezkiyenin kitap ve hikmetten önce zikredilmesinin izahına yöneliktir. Buna göre aslında normal eğitim, tezkiye ve kemale ulaşma yolu âyetlerin tebliği, kitap ve hikmetin öğretimi ve tezkiye olma şeklinde gerçekleşmektedir. Fakat Bikâî'nin de işaret ettiği gibi bağlam değişince lafızların yeri, dolayısıyla vurgulanan konu da değişmektedir. Tezkiyeyi geniş anlamıyla ele alan Mevdûdî'ye (1903-1979) göre "*Onların temizlenmesi*", inançların, amellerin, fikirlerin, alışkanlıkların, âdetlerin, kültürün, siyasetin, kısacası hayatın her yönünün temizlenmesi demektir.³⁶ Buraya kadar naklettiğimiz görüşlerden şirkten, küfürden, cahillikten ve tüm günahlardan arınarak kemale erme olarak tezkiyenin peygamberlerin gönderilişindeki en temel amaçlardan olduğu anlaşılmaktadır.

3. Hz. Peygamber'in ve İnsanları Tezkiye Etme Çabasının Değerini Bilmeyen Sahabilerin Eleştirilmesi

Hz. Peygamber'in insanları tezkiye etmek için gönderildiğini açıklayan el-Bakara 151. ve Âl-i İmrân 164. âyetlerde de bazı sahabilere yönelik eleştiriler bulunmaktadır.

el-Bakara 141-150. âyetlerde özellikle Yahudiler ve Müslümanlar arasında ciddi tartışmalara ve bazı sahabilerin zihinlerinin karışmasına sebep olan kiblenin tahvili anlatıldıktan sonra 150. âyette mü'minlere namazda Mescid-i Haram'a yönelmeleri, bu konuda muhaliflerden korkmayıp sadece Allah'tan korkmaları emredilmektedir. 151. âyette ise Allah'ın kendilerine olan nimetinin

---

³⁵ İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/723-724.

³⁶ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 1/115.

tamamlanması ve hidayete ermeleri için “*Nitekim kendi aramızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi tezkiye eden, kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik*” buyrulmaktadır. Bu âyette tezkiye edilmenin kitap ve hikmetin öğretilmesinden önce zikredildiği görülmektedir.

Taberî’ye göre Allah Teâlâ bu âyetle sahabilere “Haniflik dininin kurallarını açıklayıp sizi halilim olan Hz. İbrahim’in dinine ulaştırmak, onun ve Hz. İsmail’in “kendi soylarından Müslüman nesiller lütfetmesi, onlara kitabı ve hikmeti öğretip tezkiye edecek bir peygamber göndermesi yönündeki dualarının³⁷ kabulü olarak ve size olan nimetimi tamamlamak için Hz. Muhammed’i gönderdim.” demektedir. Mücâhid’e (ö. 103/721) göre bu âyetle Allah Teâlâ Araplara “Kible tahvil konusunda emrime sarılın, namazda Kâbe’ye yönelerek hidayet üzere olun. Bu şekilde Yahudilerin sizi eleştirecek herhangi bir delilleri kalmasın.” buyurmaktadır.³⁸ Taberî’nin görüşünü de nakleden Râzî’ye göre kıblenin tahvil edilmesi, Yahudilerin “Siz, bize tabi oluyorsunuz.” şeklinde Müslümanlar aleyhinde kullanacakları delilin yok edilmesi ve Allah’ın nimetinin tamamlanması şeklinde iki hikmete mebnidir. Râzî, doğru kabul etmese de Ebû Müslim İsfahânî’nin (ö. 322/934) âyetin kible değişimini doğru anlamadıkları için kalplerinde yanlış düşünceler oluşmaları eleştirdiğine dair görüşünü nakletmektedir. Ancak kendisinin de zikrettiği hikmetin birinin de kible değişimiyle ilgili olduğu görülmektedir. Râzî’ye göre tezkiye, Müslümanların en iyi hale gelmelerini anlatmaktadır. Âyetleri okumakla kitabın talimi aynı şey olmadığı için bu iki ifadede herhangi bir tekrar bulunmamaktadır. Âyetin sonunda “*Size bilmediklerinizi öğretiyor.*” buyrulurken İslam’dan önce dalalet içinde, hidayet ve hakikatten habersiz olan mü’minlere “Size bu şekilde peygamber göndermek büyük bir nimettir. Bundan dolayı Hz. Peygamber’in kıymetini bilin.” mesajı verilmiştir.³⁹

Kıblenin Kudüs’ten Kâbe’ye tahvil edilmesi Müslümanlarla özellikle Yahudiler arasında ciddi tartışmalara konu olmuş ve bazı Müslümanlar eleştirilerden etkilenmişti. Bu etkilenmenin yanlışlığını göstermek ve etkisini yok etmek için sahabilere 144, 149 ve 150. âyetlerde üç defa Kâbe’ye yönelmek emredilmiş, 145. âyette Yahudilere uymamak, 147. âyette kible değişiminin doğruluğundan tereddüde düşmemek, 148. âyette herkesin bir kıblesinin olduğu belirtilerek Müslümanların kendi yollarında gayretli olmaları, 150. âyette muhaliflerden değil Allah’tan korkmaları emredilmiştir. Bu bilgilerle Taberî’nin Mücâhid’den ve Râzî’nin Ebû Müslim İsfahânî’den naklettiği yorumları birlikte düşündüğümüzde 151. âyetle Müslümanlara Hz. Peygamber’in, getirdiği hakikatlerin ve tezkiye etmesinin değerini bilerek istikametlerini korumalarının emredildiğini söyleyebiliriz.

³⁷ el-Bakara 2/128-129.

³⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 2/39.

³⁹ Râzî, *Me’ââtihü’l-gayb*, 4/155-158.

Bikâî'nin izahına göre Allah Teâlâ sahabilere şu mesajları vermektedir: “Hz. Peygamber söz ve davranışlarınızı temizliyor, kalplerinizde salih manaların, temiz ahlakın doğup güçlenerek daimi feyze ve kurtuluşa ulaşmanız için sizi Yahudilerin tüm kötü alışkanlıklarından, kalbi hastalıklarından, hakikati gizleme ve bâtili yayma gibi dalalete götüren işlerinden temizliyor. Yine bu peygamber size din ve dünyanızı ikame edecek kitabı; hevaya tabi olmaktan kurtaracak ve kalbinizdeki hastalıklarına şifa olacak ince işaretleri yani hikmeti öğretiyor.”

Âyetin sonunda “*siz bilmediklerinizi öğretiyor*” buyrulurarak Araplara ilim ve tezkiye yolunda öğretilenlerin kıymetini anlamaları vurgulanmaktadır. Bu âyet kible konusundan sonra nazil olduğu için namazın tezkiyedeki yerine de vurgu yapılmış olmaktadır.⁴⁰ Bikâî'nin kible tahviline atıfla “Ey mü'minler bu peygamber sizi Yahudilerin bütün kötü ahlak ve davranışlarından temizliyor.” demesi tezkiyenin bu âyet bağlamındaki anlamının muhaliflerin yanlış fikir ve iddialarından arınmayı içerdiğini göstermektedir. Arapların Ehl-i kitap olan Yahudilere ilim sahibi oldukları için saygı göstermekteydiler. Yahudiler bu saygıyı İslam düşmanlığında bir araç olarak kullandıkları için bazı sahabileri etkileyebilmekteydi. Bu âyetler sahabilere Hz. Peygamber'e düşmanlık yapan Yahudilere saygı göstererek itibar etmenin yanlışlığını da anlatmış olmaktadır.

Âyeti öncesindeki kible âyetleri ve sahabilere Allah'ın nimetinin tamamlanması bağlamında ele alan Abdüh'a göre Allah Teâlâ kible konusunda Müslümanların isteği olan Kâbe'ye yönelmeye hükmederek lütufta bulunmuştur. Hicaz ehlinin yaşadıkları bölgenin kalbinde bulunan Kâbe onların şeref ve övünç kaynaklarıydı. Mekke'yi fethedip Kâbe'yi putlardan temizlemek mü'minlere verilecek bir lütuf olduğu gibi kendi milletlerinden olan Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi de ayrı bir nimettir. Âyette tüm vasıflarıyla külli bir nimet ve şamil bir rahmet olan rasulün vasıfları sayılmıştır. Kendisinde en güzel örneklik olan peygamber onlara âfak ve enfüsteki âyetleri okuyor, cahiliyenin tüm kirlerinden temizliyor ve nefislerini kötü huylardan temizleyip ahlak-ı hamideyi inşa ediyordu. Hz. Peygamber'in bu hedefleri zorla gerçekleştirmez mümkün değildi.

Bu âyetteki tezkiyeyi sadece şirkten arındırmak diye anlamak isabetli değildir. Cahiliyye döneminde Araplar kız çocuklarını diri diri gömmek, fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürmek ve cahiliyye asabiyetiyle birbirlerinin kanını dökmek gibi pek çok kötülük yapıyorlardı. Bu yapılanlar kalplerinin ne kadar katılaştığını göstermektedir. Hz. Peygamber gayret ve güzel ahlakı ile onları tüm bu kötülüklerden arındırdı. Bu şekilde yekvücut halinde hareket eden örnek bir topluma haline gelerek insanlığa İslam'ı tebliğ ederek dünyaya örnek oldular. Hangi tezkiye ve eğitim bu eği-

---

⁴⁰ Bikâî, *Nazmu'd-düer*, 2/240-244.

timden daha üstün olabilir?⁴¹ Abduh'un yorumlarında kible tahviline, Kâbe'nin Araplar yanındaki değerine ve müşrik toplumun Hz. Peygamber'in tebliği ile erdemli ve örnek bir topluma dönüştüğü vurgulanmaktadır. Ayrıca Abduh'un tezkiyenin anlamını geniş çerçevede ele aldığı da görülmektedir.

Elmalılı'nın izahına göre 150. âyette Müslümanlara kible konusunda muhaliflerden değil, sadece Allah'tan korkmaları emredilerek Allah'ın emrine muhalefet etmeleri yasaklanmıştır. Asıl nimet sıratı müstakime ulaşmaktır. Kiblenin Kâbe olması emri de sıratı müstakim üzere olmaya dâhildir. 151. âyetle mü'minlere "Bu peygamber ebedi mucize olan âyetlerle muarızlara cevap veriyor, şüpheleri yok ediyor ve olayları tahlil ediyor. Aynı şekilde sizi her türlü şirk, isyan, insanın yüceliğine/kıymetine zarar verecek maddi, manevi pisliklerden temizleyecek, Hakk'ın müzekka, mutahhar bir şahid-i âdili haline getirecek ve teksîr-u tanzim edecek bir sirete sevk ediyor. Bütün filozoflara ders verecek kitab-u hikmet talim ediyor. Ümmi iken size yazmayı, her türlü hikmetleri içeren hikmet-i teşrii, ahlaki davranışları, toplumsal hayatın sırlarını, insanlığın ıslahının yollarını, mebde ve mead ilmini, kâinat devletlerinde cari olan kanunları, ilahi sünnetleri ve bunların uygulamasını söz ve filleriyle, davranışlarıyla öğretiyor. Size bilmediklerinizi öğretiyor: Hiç bilmediğiniz, fikir ve nazarla bilmeniz mümkün olmayan şeyleri, gayb âleminin sırlarını, ahiretin hallerini vahiyle bilip öğretiyor. Böylece sizi âlemin ustası, cihanın hâkimi ve bütün insanlığa örnek toplum ve vasat ümmet haline getiriyor." denilmektedir.⁴² Elmalılı'nın yorumlarında da Kible konusuyla birlikte, tezkiye ve Hz. Peygamber'in eğitiminin dünya ve ahiret hayatında ulaştırdığı mertebeler, elde edilen ufuk derinliğine dikkat çekilmektedir. Bu izahlar tezkiyenin genel anlamda tüm sonuçlarını içermektedir.

150. âyette kible değişiminin anlatıldığını açıklayan İbn Âşur, 151. âyette sahabilere Hz. Muhammed'in değer ve kıymetini bilmelerine yönelik bir uyarı olduğuna dikkat çekerek, "Böyle bir Rasulün gönderilmesi sizin için bir nimettir, kıymetini bilin" buyrulduğunu kaydetmektedir. Kendi içlerinden onlarla birlikte yaşayan bir peygamberin varlığı insanların hidayete ermeleri için en kolay ve etkili yoldur. Âyetin başında kitabın taliminin değil de "âyetlerin okunmasının" vurgulanması her okunan âyetin/kelamın bir mucize olmasındandır. Daha sonra kitabın taliminin söylenmesi bu bilgilerin bir araya geldiklerinde şeriatı anlatan kitabı oluşturmalarındandır. Âyetin "yetlû" şeklinde muzari gelmesi vahyin nüzulünün ve Hz. Peygamber'in okumasının süreklilik arz etmesindedir. Bu âyette tezkiye, kitap ve hikmetin öğretiminden önce zikredilmiştir. Hâlbuki el-Bakara 129. âyette diğerleri önce zikredilmişti. Bunun sebebi burada konunun Müslümanlara

⁴¹ Abduh, *Teşîr-ü'l-menâr*, 2/28-29.

⁴² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000), 1/439-440.

minnet etme ve Allah'ın lütuflarını hatırlatıp anlatma makamı olmasındandır. Kitap göndermenin semere ve getirisi olan tezkiyenin önemine Müslümanların dikkati çekilmektedir. Bu şekilde tezkiyeyi elde etmeye hırslı olmaları ve en kısa zamanda tezkiye olarak müjdeye muhatap olmaları hedeflenmektedir. el-Bakara 129. âyette Hz. İbrahim'in duasında ise âyetin lafzı normal eğitim sürecine göre düzenlenmiştir.⁴³ İbn Âşûr'un yorumlarında Hz. Peygamber ve gayretlerinin kıymetini bilmeyen sahabilerin eleştirilmesine ve tezkiyeye ulaşma konusunda istekli olmaları yönünde teşvike ve tezkiyenin niçin kitap ve hikmetin öğretiminden önce zikredildiğine dikkat çektiği görülmektedir. Ayrıca tezkiyenin Kur'an'ın meyvesi olduğunu vurgulaması da olgun ve kemal ehli insanların yetişmesinin dinin amacı olduğunu göstermektedir.

Nakledilen bilgilerden el-Bakara 151. âyetin kible değişimiyle ilgili âyetlerin devamı olduğu ve muhaliflerin eleştirilerinden etkilenerek, kible değişimini doğru anlamayan sahabilerin eleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu âyet bağlamında tezkiyenin Hz. Peygamber'in ve eğitiminin değerini bilecek, muhaliflerin yanlış söz ve karakterlerinden arınarak İslam üzere sabitkadem olmayı anlattığı söylenebilir.

Tezkiye konusunda sahabilere eleştiri içeren âyetlerden diğeri de Âl-i İmrân 164. âyettir. Âl-i İmrân 152-160. âyetlerde Uhud'da ganimet toplama yarışından dolayı savaşın kaybedilmesine sebep olanlar ve savaş meydanını terk eden sahabiler eleştirilmektedir. 161-163. âyetlerde ise Hz. Peygamber'in ganimet mallarından haksız bir şekilde aldığı/gulûl dedikodusu çıkararlara⁴⁴ bunun düşünülmesi dahi mümkün olmayan bir durum olduğu, ganimetten mal aşırıların bunun hesabını vereceği anlatıldıktan sonra 164. âyette "*Andolsun, Allah, mü'minlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini okuyan, onları tezkiye eden, onlara kitab ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.*" buyrulmaktadır.

Mukâtil'e göre Hz. Peygamber mü'minleri ıslah etmekte, kitap ve sünneti öğretmektedir. Hâlbuki bu insanlar Hz. Muhammed gönderilmeden önce dalalet içinde yaşamaktaydılar.⁴⁵ Bu yoruma göre özellikle hata yapan sahabilere "Siz daha önce dalalettedirsiniz, bu peygamberin tebliğ ve irşadı sayesinde kurtuldunuz, onun kıymetini bilin" denilmektedir. Mâtürîdî'nin izahıyla Araplar Müslüman olup Peygamberin tezkiyesi ile ıslah olunca tanındılar, ünleri yayıldı, şerefleri ve yaşamları süyu buldu, hem hayatlarında hem de ölümlerinden sonra uyulup, takip edilen önderler

⁴³ İbn Âşûr, *Tabrîr ve't-tenvîr*, 2/49-50.

⁴⁴ Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâbiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Muavvid vd. (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1997), 2/134; Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/513-514.

⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîr*, 1/201.

oldular.⁴⁶ Mâtürîdî'nin talim ve tezkiyenin birey ve toplum hayatındaki sonuçlarına yönelik olarak yorum yaptığı gör6lmektedir.

Âyetin eleştiri ihtiva ettiğini kaydeden İbnu'l-Cevzî, Yüce Allah'ın Arapları Hz. Peygamber'in nesebini, hayatını, güvenilirliğini bilmelerine; aynı dili konuştukları için kolay bir şekilde anlamalarına ve Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle Arapların şeref bulmalarına rağmen değerini bilmedikleri için onları minnetle zikrederek eleştirmiştir.⁴⁷ Kurtubî'nin nakline göre bazı âlimler bu âyetteki Hz. Peygamber'in gönderilmesinin nimet olması vurgusunun bütün Araplara yönelik olduğunu söylerken bazıları da "Peygamber nimetinden mü'minler faydalandıkları için âyetin muhatabı mü'minlerdir." demişlerdir.⁴⁸ Bağlamdan dolayı muhatapların mü'minler olduğu görüşünün isabetli olduğu, ancak içlerinden peygamber gönderilmesinin kıymetinin bilinmediği anlaşılmaktadır.

Râzî'ye göre bu âyetin nazmında dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır.

Birincisi, Hz. Peygamber'e gulûl ve hıyanet nisbet edilmesinin yanlışlığının açıklanması bu âyetle te'kid edilmektedir. Şöyle ki, bu iftiranın atıldığı Hz. Muhammed onların içlerinde büyümüş, hayatı boyunca ondan sıdk, emanet, Allah'a davet ve zühdden başka bir şey sadır olmamıştır. Böyle bir insanın ganimette hainlik etmesi nasıl mümkün olabilir?

İkincisi, ihanet ve gulûl iddiasının yanlışlığı ispatlandıktan sonra Allah Teâlâ'nın bu izahla yetinmediği ve "Sizi bâtil yoldan tezkiye edip kurtaran, din ve dünyanıza dair en faydalı bilgileri öğreten böyle bir peygamberin aranızda bulunması size en büyük nimetimidir. Akli başında olan hangi insan bu elçime bu hıyaneti nispet etmeyi düşünebiliyor?" buyurduğu gör6lmektedir.

Üçüncüsü, bu peygamber sizin beldenizden ve akrabalarınızındandır. Siz reziletler içerisindeyken Allah Teâlâ'nın en üstün ahlaktaki faziletli elçiyi göndermesi sizin için büyük bir şeref kaynağı oldu. Sizin şeref kaynağınız olan rasulü ganimete ihanet etmekle eleştirmeniz akla ziyan bir tutumdur.

Dördüncüsü, bu peygambere karşı göstermeniz gereken asıl tavır gücünüz yettiği kadar destek ve yekvücut olarak düşmanlarına karşı savaşmaktır. Hz. Peygamber tüm insanlara gönderilmekle birlikte, âyetin bağlamından muhatapların bu lütfun kıymetini bilmeyen mü'minlerden olduğu anlaşılmaktadır.

---

⁴⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Eblî's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 1/350-351.

⁴⁷ İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/344.

⁴⁸ Kurtubî, *Abkâmu'l-Kur'an*, 5/400-401.

Râzî, Ebû Abdillâh el-Halîmî'den (ö. 403/1012) Hz. Peygamber'in gönderilmesinin faydalarıyla ilgili birçok görüş nakletmektedir. Bunların en dikkat çekenini şu şekildedir: "İnsanların akıllarının nuru, gözün görme gücü/nuru ile sınırlıdır. Malumdur ki gözün görme gücü eksik olduğu için ancak güneşin nuru/aydınlatması ile tamam olur. İşte Hz. Peygamber'in ilahî aklının nuru da güneş gibidir. İnsanların akılları ancak onun aklının nuru ile güç kuvvet bulur. Bu şekilde Hz. Peygamber'in eğitiminden önce onlara gizli olan gaybdan parıltı ve bilgiler hâsıl olur ve ufukları açılır." İşte bu tespit peygamber gönderilmesinin asıl faydasına işaret edip anlatmaktadır.

Râzî'ye göre insanın kemali iki esas üzerine kurulmuştur. Birincisi, hak ve hakikati bilmek, ikincisi ise bildikleriyle amel etmektir. Başka bir ifadeyle insanın nazari ve ameli olmak üzere iki kuvvesi bulunmaktadır. Allah Teâlâ Kur'an'ı Hz. Peygamber'e insanın bu iki yeteneğinin de ortaya çıkarılması için göndermiştir. Hz. Peygamber'in "âyetleri okuması" bu gerçekleri tebliğ ettiğine; "tezkiye etmesi" inzal edilen ilahi bilgilerle nazari kuvvetinin kemale erdirilmesine; "kitab ve hikmetin talimi" te'vilin öğretilmesi, diğer ifadeyle "kitab" şeriatın zahirine, "hikmet" şeriatın güzelliklerine, sırlarına, inceliklerine, illet ve menfaatlerine işaret etmektedir. Âyetin sonunda Arapların daha önce dalalet içinde oldukları vurgulanarak, onlar karanlıkta en zor durumdayken Allah'ın vahiy göndermesi nimetinin ne kadar kâmil bir lütuf olduğu anlatılmaktadır.⁴⁹ Râzî'nin açıklamaları bu âyetin Hz. Peygamber'e gulûl isnad edenleri eleştirmek için nazil olduğunu anlatarak sahabilere içlerinden peygamber gönderilmesinin ne büyük bir nimet olduğunu etraflıca beyan etmektedir. Halîmî'den yaptığı nakil vahye ve rasule imanın insanın ufkunu daraltmadığı, tam tersine düşünülmecek kadar genişlettiğini göstermektedir. Râzî'nin insanın kemali için iki kuvvesini güçlendirmesinin gerekliliğini ve bunun yolunun da âyette beyan edildiğini zikretmesi de ayrıca önem arz etmekle birlikte pratikte olgunlaşmayı anlatan tezkiyeyi, nazari kuvvetinin kemale erdirilmesi olarak açıklamasının isabetli olmadığı görülmektedir.

İnsanın ancak vahiy ve risaletle kemale ulaşacağına ve insanın kuvvelerinin terbiyesine işaret eden Elmalılı'ya göre kendilerine böyle bir peygamber gönderilen mü'minlere ne mutlu. O Rasul onlara vahyi takrir ederek Allah'ın âyetlerini okur, ilahi hakikatlere, maarif-i ilahiyeye isal ve bazı kuvvelerini terbiye eder. Tezhibu tasfiye eder de amel ve ahlakını kemale erdirir. Kitab ve hikmeti talim ederek rabbaniyete i'la eder. Âyetteki kitab, zahiri hükümlere, hikmet ledünniyatına, esrar-u il ve menafine işaret etmektedir. Âyette "Ey mü'minler siz daha evvel dalalet içinde bulunuyordunuz. Peygambere karşı futur size yakışır mı?" buyrulmaktadır.⁵⁰ Elmalılı'nın yorumla-

---

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 9/79-82.

⁵⁰ Yazır, *Hak Dini*, 2/447.

rında talim ve tezkiyenin kişiye kazandıracığı maddi ve manevi mertebeleri ve bazı sahabilere yönelik eleştirileri izah ettiği görülmektedir.

Âyeti öncesindeki Uhud savaşıyla irtibatlı olarak açıklayan İbn Âşûr'a göre bu âyetle Uhud savaşına katılanlara ve diğer mü'minlere Allah'ın nimeti hatırlatılmaktadır. Bu âyetin 159. âyetteki “*Allah'ın rahmeti ile onlara yumuşak davrandın.*” ifadesiye güçlü bir irtibatı bulunmaktadır. Burada Allah'ın nimetinin zikredilmesi söz konusudur ve muhatap olan mü'minler siyaktan da anlaşıldığı gibi Uhud savaşına katılanlardır. “*Kendilerinden*” demek içlerinde yaşadığı için gayet iyi tanımaları ve örnek almaları mümkün olan biri demektir. Kur'an âyetleri, lafzın belâğati ve manadaki kemaliyle Hz. Peygamber'in risaletinin doğruluğuna delildir. Bu şekilde olduğundan iman edenler herhangi bir tercümana ihtiyaç duymadan kendilerine okunanları anladıkları için salihlerden oldular. Tezkiye, İslam hidayetiyle nefislerin temizlenmesi; kitabın okuması, Kur'an'ın maksatlarını açıklamak ve her an Kur'an'ın anlamıyla hemhal olmaları için ezberlemelerinin sağlanmasıdır. Hikmet, hem tezhîb-i ahlakî hem de ahkâmı kapsamaktadır. Sonuçta hem ahlakî hem de hukukî konulara riayet nefsi kötülüklerden ve nizamın bozulmasından alıkoyar ki hikmetin anlamı da budur.⁵¹ İbn Âşûr'un da yorumlarında bağlamı merkeze aldığı, bazı sahabilerin eleştirildiğini kaydettiği ve tezkiyenin sonuçlarını açıkladığı görülmektedir. İbn Âşûr ve diğer müfessirlerin yorumlarını birlikte düşündüğümüzde bu âyette hem Uhud'da yanlış yapanlara hem de gulûl söylentisi çıkaranlara “Siz Hz. Muhammed'in kıymet ve değerini bilmiyor, ne amaçla ne yaptığını anlamıyor ve gerektiği gibi tezkiye olmuyorsunuz” denmektedir. Aynı şekilde yanlış yapanların kendilerini ıslah etmelerinin gerekliliğini anlatmak için de tezkiye konusu kitab ve hikmetin taliminden önce zikredilmiştir.

4. Dünyevileşen Yahudilerin ve Ekonomik Kaygılarla Cuma Namazında Mescidi Terk Eden Sahabilerin Eleştirilmesi Bağlamında Tezkiye

Cum'a Sûresi ilk âyette tüm varlığın melik, kuddûs, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih ettikleri beyan edilmektedir. 2. âyette ise bu sıfatlarla muttasıf olan Yüce Allah'ın daha önce apaçık bir şaşkınlık ve dalalet içinde olan ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, tezkiye edecek, kitabı ve hikmeti öğretecek bir peygamber gönderdiği açıklanmaktadır. 3 ve 4. âyetlerde bu risaletin sadece ümmîlerle sınırlı olmadığı, risaletin Allah'ın bir lütfu olarak dilediğine vereceği açıklanmaktadır. 5-8. âyetlerde bu peygambere tabi olmayan ve sahip oldukları ilmin değerini bilmeyen Yahudiler; 9-11. âyetlerde ise Cum'a namazı esnasında ticaret kervanına yetişip alışveriş yapmak için mescidden ayrılan sahabiler⁵² eleştirilmektedir.

---

⁵¹ İbn Âşûr, *Tabrîr ve't-tenvîr*, 4/159-160.

⁵² Bk. Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehbî's-Sünne*, 5/132-133; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 30/10-11.

Taberî'nin nakline göre İbn Zeyd (ö. 136/754), Hz. Peygamber'in tezkiyesinin kitap ve sahih amellerle insanları arındırması olduğunu söylemiştir. Bu şekilde Arapların içinden et-Tevbe 100'de anlatılan muhacir ve ensarın önde gidenleri ve onlara en güzel şekilde tabi olanlar; el-Vakıa 10-39'da anlatılan mukarrabûn olarak tavsif edilen sabikûn/öncüler ile ashabı yemin ve el-Haşr 10'da anlatılan sonraki nesillerin hayırlıları ortaya çıkmıştır.⁵³ Taberî'nin naklettiğine bu rivayet Hz. Peygamber'in insanları ıslah ve tezkiye etme gayretlerinin sonuçlarını anlatmaktadır. Bazı insanlar Hz. Peygamber'in eğitim, ıslah ve tezkiye çabalarına olumlu karşılık vermemiş olsa da hem sahabilerden hem de sonraki nesillerden bu çağrıya icabet eden ve kemale ulaşan insanlar daima olmuştur. Bu rivayet aynı zamanda âyetin âyetle tefsirini de güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu kemal ehli mü'minler hem kendi dönemleri hem de sonrakiler için örnek olmaya devam etmektedirler. Hz. Peygamber'in talim ve tezkiye faaliyetleri onun izinden gidenler tarafından devam ettirildiği için her dönemde örnek insanlar yetişmeye devam etmektedir.

Mâtüridî ve Kurtubî'ye göre Hz. Peygamber âyetleri ve kitabı okuyarak risaletini ve nübüvvetini, helal ve haramları açıklıyor. Tezkiye ile şirk, kötü söz ve ahlakın kirlerinden temizleyip ıslah ederek insanları muttaki ve en temiz/ezkiyâ yapacak hususlara çağırıyor. Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle ümmi Araplar cahil ve sefih hâlden ezkiyâ ve ulema haline geldiler. Âyette anlatılanların Allah'a izafesi hakikat, Rasule izafesi ise sebep anlamındadır.⁵⁴ Bu izahlarda da tezkiyenin insanları tüm yanlışlardan arındırarak olgunlaştırmasına ve cahiliye toplumunun sahabi toplumuna dönüşmesi vurgulanmaktadır.

Râzî'ye göre bu sûrede Tevrat'la ameli ve rasule imanı terk eden Yahudiler eleştirilmektedir. Yahudilere yapılan eleştirilerle Cum'a namazı emri arasındaki ilişki ise şu şekildedir: "Yahudiler dünya metaına ve nimetlerine düşkünlükten dolayı ölümden kaçıyorlardı. Ticaret yaparak dünya metayı ile uğraşan sahabilere onlara benzememeleri için 'Ey sahabiler! Siz namaza yani ebedi ahiret âlemine ve ahirette size fayda verecek işlere koşun' Yahudilerin hatasına düşmeyin." buyrulmuştur.⁵⁵

Âyeti Râzî'nin bakışına yakın bir şekilde açıklayan Bikâî'nin tesbitine göre insanlar kabiliyetleri oranında Hz. Peygamber'in nurundan müstefid olmuşlardır. Hikmet, amelle birleşen ilimdir. Hz. Peygamber sahabileri eğitip tezkiye ederek kitap yüklü eşek olarak tahkir edilen Yahudiler gibi hakikatten sapmamalarına çalışmıştır. Âyetin sonundaki vurgu onların peygamberin irşadına

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/89.

⁵⁴ Mâtüridî, *Te'vîlâtü Ehbî's-Sünne*, 5/127; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/3. Kurtubî, *Abkâmu'l-Kur'an*, 20/453. Benzer görüşler için bk. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl* (Beyrût: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabiyye, 2008), 4/530.

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/8.

ne kadar muhtaç olduklarını anlatmaktadır.⁵⁶ Allah Teâlâ Cum'a namazına çağrı ile sahabilere Yahudiler gibi olmamaları, Allah'ın gerçek veli kulları olmaları için ezan okununca dünya ticaretini ve diğer her şeyi bırakıp ahiret ticaretine koşmayı emretmiştir.⁵⁷ Râzî ve Bikâî'nin, Yahudilerin hatalarıyla sahabelerin hatası arasındaki ilişkiyi görerek sahabilere tezkiyeden nasiplenmeyen Yahudiler gibi olmamaları uyarısının yapıldığını vurgulamaları âyet ve sûrenin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu durumda Âl-i İmrân 164. âyette olduğu gibi sahabilere Hz. Muhammed'in risalet ve tezkiye gayretlerinin kıymetini bilmeleri istenerek, fani hayata değil, bâki olan ahirete yönelmeleri emredilmekte, aksi takdirde Yahudilerle aynı akîbeti paylaşacakları konusunda uyarı yapılmış olmaktadır. Bu yorumlardan hareketle hata eden sahabelerin Yahudileşmemeleri konusunda uyarıldıkları da söylenebilir.

Bursevî'nin tespitiyle Peygamberler insanları inanç ve davranışlarındaki tüm yanlışlardan arındırıp en temiz/ezkiyâ yapmak istemektedir. Burada seyr-i sülûka işaret bulunmaktadır. en-Nisâ 49. âyette anlatıldığı üzere gerçekte kulu tezkiye eden Allah Teâlâ olmakla birlikte insan-ı kâmil Allah'ın sıfatlarının mazharı olduğu için o da insanları tezkiye etmektedir.⁵⁸ Sûfî bir müfessir olarak Bursevî'nin olgunlaşma ve tezkiye yolu olarak seyr-i sülûka işaret ettiği, insan-ı kâmil olan müşidlerin Hz. Peygamber'in eğitim metodunu devam ettirdiklerini kaydettiği görülmektedir.

İbn Âşûr'un izahına göre el-Cuma 1. âyetteki varlıkların Allah'ı tesbihi insanlara örnek olarak tam hidayet ve tezkiyeyi anlatmaktadır. Birinci âyette Allah Teâlâ'nın melik, kuddûs, azîz ve hakîm sıfatları zikredilmektedir. Bu sıfatlarla insanların talim ve tezkiyesi ile bu amaçla peygamber gönderilmesi arasında şu şekilde bir münasebet bulunmaktadır: Yüce Allah'ın sıfatları olan "Melik" kullarının işlerini evirip çevirip düzenlemeye; "Kuddûs" nefislerini tezkiye etmeye; "Azîz" ümmileri ilim ehlinin mertebelerine yükselterek dalalet zilletinden kurtarıp, ilmin izzet ve şerefine nail etmeye; "Hakîm" ise hikmet ve şeriatın öğretilmesine işaret etmektedir. Ümmilere içlerinden rasul gönderilmesi şükretmeleri gereken bir nimet olarak irşad ve hidayete ek bir lütuftur. Bu aynı zamanda Hz. İbrahim'in duasının kabul edildiğini göstermektedir.

Bu âyete ilk önce tilavetle başlandı. Çünkü ilk olan vahyin tebliğidir. Sonra davetin önceliklerinden olması gereken şirkten arınma, davranış ve huyların kötülüklerden temizlenmesi olan tezkiye ve kitabın öğretilmesi geldi. Kim âyetleri ve kitabı en iyi şekilde anlar, tedebbür eder, uygularsa gizli bilgileri anlar ve hikmete nail olur. Yüce Allah Ehl-i kitaba ilahi lütuf olan risaleti verdi, fakat onlar bunun değerini bilip gereği gibi anlayıp tezkiye olup olgunlaşmadılar. Kitap yüklü eşek

⁵⁶ Bikâî, *Naẓmu'd-düer*, 20/50-52.

⁵⁷ Bikâî, *Naẓmu'd-düer*, 20/64-65.

⁵⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/507-508.

oldular. Burada eleştirilen Yahudiler Hz. Peygamber'e mukavemet gösterip müşriklerle iş birliği yapanlardır. Âyetin öncesiyle ilişkisi bu şekildedir. Bazı âlimlere göre Yahudiler kendileriyle ilim ehli olarak övünüp, Arapları ümmi olarak küçümseyince bu âyet nazil olmuştur.⁵⁹ İbn Âşur'un Râzî ve Bikâ'tî'ye benzer fakat daha geniş şekilde bağlam ve muhataplar temelinde konuyu açıkladığı, hem Yahudilerin tezkiye olmamalarının sonuçlarını hem de yeteri kadar olgunlaşmadıkları için hata eden sahabilere yönelik eleştirileri kaydettiği görülmektedir. Buna göre kitap yüklü eşek olmamanın şartı dünya malını çok sevmemek ve talim olunan bilgileri yaşayarak tezkiye olmaya gayret göstermek olmaktadır.

Bu âyeti konuyla ilgili diğer âyetlerle birlikte değerlendiren Mevdûdî'ye göre Kur'an'da Hz. Peygamber'in (s.a) bu özellikleri 4 yerde geçmekte ve bu özelliklerin vurgulandığı her bağlamda maksat farklıdır.

1. el-Bakara: 129'da Araplara musibet ve felaket olarak değerlendirdikleri Hz. Peygamber'in (s.a) aslında kendileri için büyük bir nimet olduğu, nitekim Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in onun, zürriyetlerine gönderilmesi dileğinde buldukları bildirilmektedir.

2. el-Bakara: 151'de ise, Müslümanların, Allah'ın Hz. Peygamber'i göndermekle kendilerine ne kadar büyük bir lütufta bulunduğunu anlamaları ve böylece onun kıymetini bilip bu nimetten tam anlamıyla istifade etmeleri istenmiştir.

3. Al-i İmran 164'de münafıklara ve zayıf imanlı kimselere, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği böylesine bir nimetin kadrini bilemedikleri için ne kadar akılsız oldukları hatırlatılmaktadır.

4. Aynı özellik dördüncü kez ve bu sûrede vurgulanarak Yahudilere şöyle seslenilmiştir: "Hz. Muhammed'in (s.a) davranışları bizzat ortaya koyduğu gibi, sizler de onun bir peygamber olduğunu, diğer peygamberler gibi insanları ıslah etmeye çalıştığını görmektesiniz. Ayrıca okuduğu âyetlerin uslûbu, keyfiyet ve lisanı bunların Allah'ın âyetleri olduğuna apaçık delalet etmektedir. Fakat siz yine de iman etmiyorsunuz."⁶⁰ Mevdûdî'nin izahlarının konuyu özetlediği, bağlama göre Hz. Peygamber'in talim ve tezkiyesinin kıymetini bilmeyenlere verilen mesajları kaydettiği görülmektedir.

el-Cuma 2. âyetle ilgili görüşlerden muhatapların Hz. Peygamber'e inanmayan, kendi kitaplarının gereğini yaşayarak tezkiye olmayan, Hz. Peygamber ve sahabileri ümmi diye küçümseyen Yahudiler ile ticaret yapmak için Cuma namazından ayrılan sahabiler oldukları anlaşılmakta-

---

⁵⁹ İbn Âşûr, *Tabrîr ve't-tenvîr*, 28/209-214.

⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/298-299.

dır. Bu âyette talim ve tezkiyeyi bütün olarak kabul edip uygulamayanların kitap yüklü eşekler oldukları çok net olarak görülmektedir.

Buraya kadar ele aldığımız âyetlerde el-Bakara 129. âyette Hz. İbrahim ve İsmail'in kendi nesillerinin eğitilip tezkiye olmaları için peygamber gönderilmesi için dua ettikleri; el-Bakara 151. âyette kıblenin değiştirilmesi konusunda İslam düşmanlarının propagandalarının etkisinde kalan sahabilerin; Âl-i İmrân 164. âyette dünya malı sevgi ve hırsıyla savaşmayı bırakıp ganimet toplamaya çalışan ve Hz. Peygamber'e gulûl isnad eden mü'minlerin; el-Cuma 2. âyette ise dünyevileştikleri için tezkiye olmayan veya sahip oldukları ilim sayesinde tezkiye olmayana Yahudi âlimlerin ve ticari kaygılarla Cuma' namazında mescidi terk eden sahabilerin eleştirildikleri görülmektedir. Bu bilgilerden âyetlerin okunması, kitap ve hikmetin talimi ile tedricen ulaşılmaması gereken üst hedef olan insanların kemâle ermelerinin hedeflediği ancak muhatapların bir kısmının bu hedefe ulaşmadığı görülmektedir. Bazı sahabilerin tezkiye hedefine ulaşamamalarının iki sebepten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Birinci sebep, İslam muhaliflerinin yanlış iddialarına kulak vermeleri, dolayısıyla Hz. Peygamber'e, tebliğ ettiği hakikatlere ve tezkiye gayretlerine tam olarak teslim olmamalarıdır. Tam teslim olmamak, gönülden kabul ve itaate gölge düşürdüğü için doğal olarak istenilen oranda tezkiye gerçekleşmemektedir.

İkinci sebep ise dünya malını çok sevmek diğer ifadeyle dünyevileşme tehlikesidir. el-Bakara sûresi ilk âyetlerde anlatıldığı üzere muttaki olmanın temelinde gayba iman, namazı ikâme etmek, infakta bulunmak, kitaplara ve ahirete yakinen iman bulunmaktadır. İman etmek aslında özü itibariyle dünyevî olan, insanı dünyaya bağlayan her şeyle araya kalbi mesafe koymayı, aşkın olana bağlanarak ulvî hedeflere sahip olmayı ve bütün bunları Allah'ın rızasına ulaşmak için araçsallaştırmayı içermektedir. Bu durumda dünya sevgisine kapılmak birçok yanlışın kapısını araladığı için Yahudi âlimleri örneğinde de görüldüğü üzere tezkiye olmanın önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır.

Kur'an'da sahabilerin birçok yanlış farklı âyetlerde ele alınmaktadır. Asıl konumuz bu olmadığı için sadece iki örnek üzerinden özellikle tam itaat ve teslimiyet göstermemenin ve dünyevî imkânları öncelemenin âyetlerde nasıl ele alındığına değineceğiz. Bedir savaşında elde edilen ganimetlerin paylaşımı konusunda sahabiler arasında tartışmalar yaşandığı için sûrenin ilk 44 âyetinde mal/ganimet hırsına kapılanlar çok farklı açılardan eleştirilmiş, "eğer iman ediyorsanız" buyru-lararak Allah'a ve rasulüne itaat ederek aralarını ıslah etmeleri emredilmiş ve ganimet hırsına kapılmayanlar "gerçek mü'minler" olarak takdir edilmişlerdir. Ganimet elde etme hırsına kapılanlara

zafere kendi gayretleriyle değil, Allah'ın lütfuyla ulaşıldığı açıklanmıştır.⁶¹ İkinci örnek ise mülkün Allah'a ait olduğu açıklandıktan sonra infak etmeyen mü'minlere infak emredilerek "Allah'a ve rasulüne iman edin ve eğer iman ediyorsanız" şeklinde ağır bir şekilde eleştirildiği el-Hadîd sûresi 4-10. âyetlerdir.⁶² Bu örnekler Hz. Peygamber gibi bir rehberin tüm gayretlerine karşılık bazı mü'minlerin tezkiye/olgunlaşma konusunda istenilen hedefe ulaşamadıklarını, çok ağır bir dille eleştirildiklerini, dolayısıyla toplumun ıslahının zorlu süreçlerden geçtiğini ve sahabilerin hepsinin kıvamının aynı olmadığını göstermektedir. Bu ve daha önce aktardığımız bilgilerden peygamber gönderilmesinin üst hedefi olarak gösterilen tezkiyenin kolay ulaşılmayan bir merteye olduğunu da anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın ana konusu olarak insanın olgunlaşmasını, ulaşılması gereken zor üst hedefi ifade eden tezkiye/kemale erme yolculuğuna, duraklarına, tehlikelerine ve bu tehlikelerden çıkış yollarına dair Kur'an ve sünnette neler anlatıldığına, Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin hayatlarında bu hedefe ne kadar ulaşıp ulaşılmadığına yoğunlaşılması gerektiği söylenebilir. Kur'an'da sahabilerin ve Yahudilerin farklı konularda yaşadıkları yanlışlardan dolayı eleştirilmesi bize bu sürecin zorluğunu anlattığı kadar, yola, yolcuya ve hedefe dair tecrübeler sunmaktadır. Bu durumda Kur'an ve sünnette teorik ve pratik olarak anlatılanları Allah'ın rızasını kazanmayı hak edecek kıvama gelme/tezkiye merkezli okumak ve araştırmak elzem görünmektedir. Ancak Müslümanların zihin yapılarının fıkıh ve kelam ağırlıklı oluşması, modern tartışmaların gündemi meşgul etmesi ve tezkiye gibi temel konuların farklı sebeplerle gündemden uzak kalmasını ve derinlikli bir şekilde ele alınmasını bir şekilde gündemden düşürmektedir. Bu durum hem Kur'an ve tefsire dair akademik çalışmaların eksik kalmasına hem de pratikte yaşadığımız eksiklik ve olumsuzlukların sebebinin anlaşılıp giderilmesinde eksiklik oluşturmaktadır. Kur'an ve sünnet, hayatı insanın olgunlaşması temelinde ve hiçbir konuyu/ilmi dışarıda bırakmadan bütüncül ve dengeli bir şekilde ele aldığı için bu usûl merkezli düşünülerek araştırmalar yapılması, teorik ve pratik sorunlarımıza çözüm aramada önemli katkılar sağlayacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada ele aldığımız âyetler ve müfessirlerin izahlarından vahiy ve risaletin insanlığın kemale ermesi için gerekli olan âyetlerin okunması, kitab ve hikmetin talimi ve bütün bunlarla insanların tezkiyesi için gönderildiği anlaşılmaktadır.

---

⁶¹ Mukâtil, *Tefsîr*, 2/3-4; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/166-180; Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî, *et-Tesbîl li ulûmi't-tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/354.

⁶² Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/43-45; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/236-243.

Olgunlaşmanın adımları el-Bakara 129. âyette de anlatıldığı şekilde olmaktadır. Ancak bilgiyi öğrenen muhataplar davranış olarak olgunlaşmadıklarında el-Bakara 151, Âl-i İmrân 164 ve el-Cuma 2. âyetlerde tezkiye ön plana alınarak tam itaat göstermeyen ve dünya malı sevgisini kontrol etmeyen sahabiler ve Yahudi âlimler eleştirilmiştir. Bu durumda itaatteki eksikliğin ve dünyevileşmenin/dünyevileşme sürecine girmenin tezkiye olmayı engellediği anlaşılmaktadır. Kur'an'da infak, zekât ve cömertliğin emredilmesinin ve âhiret hayatının dâima vurgulanmasının önemli bir sebebinin de bu ve benzeri yaşanmışlıklar olduğu söylenebilir.

Konuyla ilgili üç âyette tezkiyenin/olgunlaşmanın öne alınıp öğretimin sonraya bırakılması asıl olanın bilginin aktarımı değil, olgunlaşma olduğunu göstermektedir. İslam insanları ve toplumunu vasat ümmet haline getirmek için vahyedildiğinden tezkiyenin gündemden düşürülmemesi, gerektiğinde daha yoğun olarak ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumda günümüzde Kur'an ve tefsire dair yapılan çalışmalarda tezkiye konusuna gereken önemin gösterilememesinin de isabetli olmadığı görülmektedir. Ayrıca mü'min, Yahudi, müşrik ve münafıkların en çok eleştirildikleri konuların davranışlardaki eksikliklerden, diğer ifadeyle yeterince tezkiye olmadıklarından kaynaklandığını düşündüğümüzde hem bu konunun hem de olgunlaşma sürecinde yaşananların ele alınmasının elzem olduğu söylenebilir. Kur'an'ın genelinde insanın Allah, hakikat, olgunlaşma ile şeytana, hevâya, ahlâk-ı mezmûmeye tabi olma ve dünya sevgisi arasında yaşadığı gel gitleri farklı muhatap ve tecrübeler üzerinden anlatılmaktadır. Bu kadar yoğun ele alınan meselelerin merkezinde ve insanın yaratılışının temel hedefi olan tezkiyenin daha fazla ilgiyi hak ettiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili üç âyette bazı sahabilerin eleştirilmesi, Hz. Peygambere iman eden her mü'minin itaat ve tezkiye durumunun aynı olmadığını, sahabe toplumunu ve Hz. Peygamber'in takip ettiği talim ve tezkiye süreçlerinin ne oranda hedefine ulaştığını doğru anlamak için âyetlerin konu ve muhataplarının dikkatli bir şekilde tespit edilerek, genelleme hatasına düşmeden sonuca gidilmesi gerektiği de anlaşılmaktadır.

el-Cuma sûresinde Yahudi âlimlerin ve Cuma namazında mescidi terk eden mü'minlerin eleştirildiğine dikkat ettiğimizde sahabilere, sahip oldukları ilimle tezkiye olmaları gerekirken dünyevileşen Yahudi âlimlerin tezkiye sürecini tamamlamadıkları, bundan dolayı da ilahi tebrik ve müjdeyi değil "kitap yüklü eşek" gibi en ağır eleştiriyi hak ettikleri anlatılmıştır. Bu örnekle de Cuma namazını yarıda bırakan sahabilere hem kendi, hem de Yahudilerin tecrübeleri üzerinden ağır bir eleştiri yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada ele aldığımız âyetler çerçevesinde ulaştığımız bilgilerden insanların tezkiye edilmesinin kitap ve hikmetin taliminin sonucu olarak ulaşılması gereken üst hedef olduğu; tezkiye konusunda istenilen mesafe elde edilmediğinde murat edilen olgunlukta Müslüman şahsiyet ve toplum oluşturulmamış olacağı için, bazı âyetlerde tezkiyenin öğretimden öne alındığı görülmektedir.

Râzî'nin insanın kemalinin ancak hem nazari hem de ameli kuvvelerinin birlikte güçlendirilmesiyle gerçekleşeceğine dair tespitini de düşündüğümüzde insanın olgunlaşması konusunun sırf nazari bir mesele olmadığı anlaşılmaktadır. Hem bilginin doğru öğrenilmesi hem de bu ilim ve hikmet doğrultusunda nefsin tezkiye edilerek olgunlaşması ancak tüm bunları bilen ve uygulayan bir rehberin eşliğinde mümkündür. Bu yönüyle peygamberler hem bilen, hem de uygulayanlar diğer ifadeyle teori/usûlü ve pratiği bilenler olarak öne çıkmaktadır. Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi teori ve pratiğin basamaklı bir yapıda olduğunu, sahabilerin de hatalarından dolayı uyarıldıklarını düşündüğümüzde büyük sonuçları olan kemal yolculuğunun çok da kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın nüzul sürecindeki konu dağılımına ve talep edilen davranışlara bakıldığında asıl istenilen hedefin teorik bilgilenme ve bilgilendirme değil, inanç, ahlak ve toplumsal hayatta ıslah ve dönüşüm olduğu görülmektedir. Ancak bilgi öğretimi ve teorik tartışmalar asıl öncelikli ve övülen durum haline geldiğinde doğal olarak tezkiye önemsiz gibi algılanmaktadır. Bu ise eleştirilen Yahudilerin de içine düştüğü gibi kitabı bilen ancak hikmetten ve tezkiyeden yoksun kişiliklerin oluşmasına sebep olmaktadır. Genel olarak İslam'la özel olarak da Kur'an ve tefsirle ilgili yapılan çalışmalarda tezkiye konusuna gereken önemin gösterilmemesi, eksik İslam, Kur'an ve Müslüman şahsiyet algılarının oluşmasına neden olmaktadır. Tezkiye/olgunluk konusunda eksiklik farklı sahalarda birçok problemin asıl sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hâlîmî'nin vurguladığı gibi ilahi öğretim ve tezkiye diğer ifadeyle dine inanmak ve yaşamak insanın ufuk ve hedefini beden ve maddi âlemin ötesine taşıyan bir yapı arz etmektedir. Aynı şekilde İbn Zeyd'in de belirttiği gibi talim ve tezkiye sürecinin ihsan makamı ulaşarak muhsin ve mukarreb olmayı anlattığı da görülmektedir. Risaletin ve Kur'an'ın semeresi olarak tezkiye sürecini tamamladığı için Mekke ve Medine sûrelerinde övülen, cennetle müjdelenen ve Allah'ın kendilerinden razı olduğunu açıkladığı sahabilerin⁶³ bu makama ulaşan olgun şahsiyetler olduğu anlaşılmaktadır. Burada tezkiyenin sonucunun bireysel dindarlıkla sınırlı olmadığını Hz. Peygamber ve

---

⁶³ Bk. Mücadele 58/22.

sahabilerin hayatın içinde eğitilip hayatı bütün yönleriyle ıslah ettiklerini ve bu halleriyle tüm insanlığa örnek gösterildiklerini de kaydetmek gerekmektedir.

Âyetlerde vurgulanan hikmetin öğretimi konusunda müfessirlerin hikmetin tanımı ve ne olduğu konusunda ihtilaf ettikleri görülmektedir. İ. Şafii'ye istinaden hikmetin sünnet olduğu konusunda yaygın bir görüş bulunmakla birlikte Abduh ve İbn Âşûr gibi müfessirlerin de değindiği gibi hikmeti sünnetle sınırlamak isabetli değildir. Yorumların genelinden hikmetin dini derinlikli anlama, makâsîd ve inceliklerine vakıf olma olduğu ve bunun taliminin insanı kötülüklerden uzak tutması gerektiği fikrinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Hikmetin kalbe konan ve nurlandıran bir durum olduğuna dair yorumları da düşündüğümüzde halisane bir niyetle tezkiye olmak için yapılan ilim öğrenme faaliyeti neticesinde Allah Teâlâ'nın kuluna bir lütuf olarak yardım ederek anlayışını açtığı bu şekilde hikmetin elde edildiği söylenebilir. Hz. Peygamber ilahî rehberlikte eğitilerek tezkiye sürecini tamamlamıştır. Bu kemal noktası onu basiret sahibi yaptığı için hadisleri irad etmiştir. Bundan dolayı hikmeti doğrudan sünnet şeklinde açıklamaktan ziyade, sünneti hikmetli bilgiler olarak tanımlamak ve tezkiye ile her insanın hikmetli bilgiye ulaşma imkânından bahsetmek daha isabetli görünmektedir.

Burada ele aldığımız âyetlerin tefsirinde bazı müfessirlerin bağlam merkezli te'villerde bulunduğu bazıların ise sadece âyetlerin lafızları temelli açıklamalar yaptıkları görülmektedir. Tefsir rivayet ve bağlam temelli bir faaliyet olduğu için bu ilkeye bağlılığı öne çıkaran müfessirlerin yorumlarının daha kuşatıcı olduğu görülmektedir. Bu duruma dikkat edilmediğinde âyetler dil ve lafız merkezli atomik tarzda açıklanmaktadır. Bu şekildeki izahlar da önemli olmakla birlikte Allah Teâlâ'nın kime, ne zaman, niçin ve ne şekilde ne dediği tam anlaşılmadığında âyetin tefsir ve te'vilinde eksiklik olduğu gibi daha sonraki çağlara yönelik mesajlarında da eksiklik oluşmaktadır. Âyet ve hadisler Hz. Peygamber'in hayatında somutlaşıp yaşanan, eksik ve gediği olmayan bir binanın parçaları olduğundan isabetli tefsir ve te'vil faaliyeti için bu yaşanmışlık ve bütünlüğe dikkat etmek önem arz etmektedir.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Sami KILINÇLI

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1947.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfres li-elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm*. Nemre: Mektebetu Nuveyd İslam, 1385.
- Bikâî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fî tenâsubi'l-âyâti ve's-suver*. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Rûbu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Fîruzabâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Besâiru zevî't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l azîz*. thk. Muhammed Ali Neccâr. Beyrût: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- İbn 'Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali. *el-Lubâb fî 'ulûmu'l-kitâb*. thk. Adil Ahmet Abdulmevcûd vd. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *Tefsîru't-tabrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye el-Endelûsî. *el-Muharru'l-vecîz fî tefsîri kitâbillabi'l-Azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mecdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1431.
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Kelbî. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-Ma'rife, 1426.
- Kurtubî, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Hasen et-Türkî. 24 Cilt. Beyrût: Müessetu'r-Risâle, 1427.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehlî's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

- Mukâtil, Ebu'l-Hasen b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Ahmed Ferid. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424.
- Râzî, Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn b. Ömer Muhammed. *Mefâtîbu'l-gayb*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1401.
- Seâlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâbiru'l-bisân fî tefsîri'l-Kur'an*. thk. Ali Muhammed Muavvid vd. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrahman Umeyra. 5 Cilt. San'a: y.y., t.s.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 2000.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 2008.